

Irena Stramljič Breznik

Blizu in daleč v slovenskih frazemih

1 Uvod

Kognitivna lingvistika jezik raziskuje skozi prizmo človekovega uma, tj. njegovega sprejemanja in razumevanja sveta ter izkustva, ki je podlaga konceptualizacije in s tem jezikovne slike sveta.

Semantična kategorija prostora je hkrati s časom temeljna kognitivna domena, ki je v jeziku med najrazvitejšimi, saj razpolaga z različnimi sredstvi izražanja, hkrati pa se skozi prostorska izražajo tudi druga, neprostorska razmerja.

Zakaj je prostor za jezik tako pomemben, nam odgovarja dejstvo, da temeljno izkustvo človeka izhaja iz opazovanja fizičnih teles in odnosov v tridimenzionalnem prostoru (Tabakowska 2005: 21). Tako izkustveno prepoznana prostorska razmerja pa prenaša tudi v svoj socialni svet, saj človek odraža neprestano potrebo po avtolokaciji oz. pozicioniranju tudi v družbi, npr. v družini, verski skupnosti in v drugih socialnih skupinah (Piper 2001: 19).

1.1

V prispevku nas bosta zanimala prislova *blizu* in *daleč* z več vidikov. Najprej bomo predstavili slovarski prikaz pomenja glede na njuno protipomensko razmerje. Nato bomo opazovali frazeološke enote, v katerih prislova vsak zase in oba skupaj nastopata kot sestavini. Slednjič pa nas bo zanimalo, kako se manjša ali večja razdalja, ki je s kognitivne perspektive relativna, izraža s frazemi. S stališča teorije semantičnih lokalizacij nas bo tako zanimalo, kateri leksemi kot lokalizatorji izražajo pomen 'majhna oz. večja razdalja'.

2 Semantični vidik: slovarski pomeni prislova *blizu* in *daleč*

Prislova *blizu* in *daleč* pomensko vstopata v medleksemsko razmerje skrajnostne polarne protipomenskosti. Glede na tipično vprašalnico *Kako daleč?* in

manj tipično **Kako blizu?* se pokaže, da je nezaznamovana sestavina v tem razmerju prislov *daleč*.

2.1

Čeprav leksem *blizu* vsebuje štiri in *daleč* tri pomene (SSKJ²), gre za popolna raznokorenska antonima, saj je njuno protipomensko vzporedje mogoče dokazati v vseh pomenih. Slovarsko eksplicitno sta vzporedna v prvem, tj. osnovnem slovarkem pomenu: 1. 'izraža majhno/večjo razdaljo' a) pri mirovanju (*ljudje so blizu, ljudje so daleč*)¹, b) pri premikanju (*priti blizu/priti daleč*), in še v drugem (2. 'izraža majhno/veliko časovno oddaljenost': *poldne, pomlad je blizu/daleč*), ki pa nas v prispevku ne zanima. Za razliko od prislova *daleč*, ki v svojem tretjem, ekspresivnem pomenu (3. ekspr.) s funkcijo jačitelja, intenzifikatorja 'izraža veliko mero' (npr. *daleč presega vrstnike, daleč močnejši nasprotnik, daleč najhitrejši, daleč daleč spredaj*), se prislov *blizu* v četrtem pomenu (4. 'izraža precejšnje približevanje določeni polni meri; skoraj' (*hodila sta skupaj blizu dve leti*)) kot šibitelj pokaže v členkovnem pomenu (Mikolič 2007a, 2007b). Tretji pomen prislova *blizu* (3. s čustvenim dajalnikom 'izraža prijazno razmerje, duhovno sorodnost' (*mati mu je bolj blizu kot oče, umetnini sta si notranje blizu*)) kaže prenesen pomen čustvene bližine ali sorodnosti, ki pri prislovu *daleč* v nasprotnem pomenu sicer ni slovarko eksplicitiran, čeprav nakazan z besedno zvezo *daleč vsaksebi*. Potrjujejo pa ga tudi pogosti zgledi iz Gigafide za pomen 'odtujen, nesoroden' (npr. *Njuna svetova sta daleč vsaksebi. – Včasih sva bila tako daleč vsaksebi, da sem si večkrat očital [...]*).

3 Frazeološke enote s sestavinama *blizu* in *daleč*

Frazeološko enoto poleg najmanj dvobesednosti, konotativnosti, relativne stalnosti in reproduktivnosti določa tudi pomenska celovitost frazema.

Frazeološka vloga prislovov *blizu* in *daleč* je predstavljena na gradivu SSKJ², Kebrovega Slovarja slovenskih frazemov (2011; dalje: SSF) in korpusa Gigafida. Prikaz ustreznih frazemov pa je sistemiziran v dveh skupinah: v prvi sta prislova sestavini frazemov, v drugi skupini je njun prostorski pomen izražen z drugimi sestavinami.

1 Slovarko ponazarjalno gradivo je ustrezno krajšano in posplošeno za oba prislova.

3.1 Sestavina frazema je prislov *blizu*

Čeprav se *blizu* v SSKJ² pojavlja 153-krat,² je frazemov s to sestavino malo: *ni več blizu koga oz. (kdo) ne priti/prihajati blizu* 'kdo ne obiskovati koga, ne prihajati več h komu', *(ne) moči (priti) komu blizu* 'kdo je na takem položaju, da mu nihče ne more škodovati', *ne da komu blizu* 'biti nedostopen' h kateremu je nasprotnopomenski zagotovo frazem *biti si s kom blizu* 'komu zelo zaupati'.³

Prostorski pomen se v teh primerih preneseno rabi za izraz določenega medosebnega čustvenega razmerja oz. nedotakljivosti posameznikovega družbenega položaja. V SSF samostojne prislovne iztočnice *blizu*, ki bi bila sestavina frazeološke enote, ni.⁴

3.2 Sestavina frazema je *daleč*

Frazemov s sestavino *daleč* je v primerjavi z *blizu* v SSKJ² mnogo več.⁵ Razvrstili bi jih lahko v naslednje pomenske podskupine: (a) napredovati s čim (*biti s čim že daleč*), (b) imeti uspeh z dejanjem (*pripraviti koga tako daleč, da ...*), (c) oz. ne imeti uspeha s čim (*s čim ne priti daleč, brez česa ne priti daleč*), (č) propasti (iron. *priti daleč*), (d) biti nedružaben, samotarski (*živeti daleč od ljudi*), (e) izraža veliko mero česa sploh (*daleč daleč* (spredaj)), (e₁) veliko mero različnosti (*biti si daleč narazen*), (e₂) veliko mero zaostajanja (*biti daleč zadaj*), veliko mero izogibanja (ekspr. *izogibati se koga/česa na*

2 Podatek se nanaša na iskalni pogoj »povsod« (www.sskj2.si/), vendar podatka o pojavitvah pri iztočnicah na *a* ni mogoče pridobiti. Enako velja tudi za iskalni pogoj pri *daleč*. Očitno gre za tehnično pomanjkljivost iskalnika.

3 Tu samo omenjamo, da je izprislovni pridevnik *bližji* sestavina pregovora: *Vsak je sebi najbližji* 'vsak poskrbi najprej zase', sicer v nadaljevanju opuščamo zanimanje za frazeološki potencial vseh izprislovnih tvorjenk, ki imajo v besedotvorni podstavi prislov *blizu*, npr. *bližati se* ipd.

4 Najdemo pa lahko potrjeno rabo v ponazarjalnih zgledih za druge frazeme. Za ponazoritev navajamo nekaj primerov za *biti si blizu* 'duhovno ali kako drugače soroden' in *ne priti blizu* 'ne obiskovati'. Pri frazemu *biti si s kóm kot bráta* (SSF: 104) je zapisan zgled: *Tošaja je poznal 15 let, zadnjih šest let sta bila zelo dobra prijatelja, bila sta si blizu kot brata*. Enako pri frazemu *videti kóga v dnò dúše* (SSF: 173): *Mi, ki smo Tjaža več kot poznali, ki smo mu videli v dno duše, čeprav smo si bili blizu le kratko časa*. Pri frazemu *lépa réč* (SSF: 795): *»No, lepa reč? Celo večnost te že ni blizu.«*

5 Omeniti velja tudi frazeme, ki vsebujejo primerjalni prislov *dlje*: *ne videti dlje od svojega nosa*, ki povezuje omejenost vidnega polja z omejenostjo vedenja oz. t. i. metaforo VEDETI JE VIDETI (Kržišnik in Smolič 1999: 68) in *iti še korak dlje* s pomenom 'biti temeljit pri početju, razreševanju česa'.

daleč), (e_3) veliko mero prostora (*daleč naokrog/naokoli*), (f) členkovni pomen 'nikakor ne' (ekspr. *daleč od tega, da ...*, ekspr. *še od daleč ne*).

Posebno skupino pa tvorijo pregovori kot celovita govorna dejanja (Vidovič Muha 2000: 86): *jabolko ne pade daleč od drevesa* 'otrok je tak kot starši', *počasi se daleč pride* 'premišljena vztrajnost je koristnejša kot naglica', *daleč od oči, daleč od srca* 'če koga, česa dolgo ne vidimo, se nam odtuji'.

Iz navedenih primerov je razvidno, da frazemi ne izražajo nujno samo prostorskega pomena. Podobno, kot smo ugotavljali za prislovno iztočnico *blizu*, tudi *daleč* v SSF ni samostojna iztočnica.

3.3 Sestavini frazema sta *blizu* in *daleč* hkrati

V tem primeru lahko govorimo o t. i. dvojčični strukturi (Toporišič 1996), v kateri protipomenki izražata celoto prostora oz. tudi njegovo neomejenost (Kržišnik 2014: 377): *od blizu in (od) daleč* 'od vsepovsod', dvojno nikalni vzorec *ne blizu ne daleč* izraža pomen 'nikjer' in je v Gigafidi potrjen 20-krat.

Združevanje protipomenskih sestavin v predvidljive vzorce prirednih zvez je zelo pogosto. Na to kaže tudi nekaj vzorčnih primerov korpusno potrjenih različic iz Gigafide, med katerimi razen primerov pod a) druge niso nujno frazeološke:

- a) vezalne: *(od) blizu in (od) daleč* (*Prišli so od blizu in daleč, iz Slovenije, Italije, Avstrije* [...], *Blizu in daleč od avtoceste*);
- b) stopnjevalne: *tako od blizu kot daleč* (*Izraelu lahko zaščitili »pred vrsto groženj v regiji, tako od blizu kot daleč«.*), *ne blizu ne daleč* (*To je bil dogodek za tiste čase, da mu ne blizu ne daleč ni bilo para [...]*), *niti blizu niti daleč* (*V neki deželi, v neki vasi, niti blizu niti daleč, niti visoko niti nizko, je živel kmet.*), *ne od blizu ne od daleč* (*Zabičal mi je, da ne smem ničesar fotografirati, ne od blizu ne od daleč, [...]*);
- c) ločne: *od blizu ali od daleč* ([...] *zasadimo jih v jasnih skupinah, tako da so vdeti lepe od blizu ali od daleč.*);
- č) protivni vzorec: *blizu, vendar daleč* ([...] *saj nismo mogli verjeti, da ga imamo tako blizu, vendar še vseeno daleč.*), *biti blizu, a obenem daleč* (*Tako blizu a obenem tako daleč.*).

Korpusni vir potrjuje take zveze tudi v zamenjanem besednem redu, npr. *tako od daleč kot od blizu, bodisi od daleč bodisi od blizu, dovolj daleč in dovolj blizu, ne od daleč ne od blizu, bolj daleč ali bolj blizu* ipd. Vendar preverjanje

trdnosti zveze pokaže, da je prva in s tem statistično najmočnejša desna kolokacija pri prislovu *blizu* zmeraj *daleč*, kar pa ne velja za *daleč*: šele enajsta kolokacija tri mesta levo od prislova *daleč* je *blizu* in šele triindevetdeseta kolokacija tri mesta desno je *blizu*.

Iz tega lahko izpeljemo naslednje sklepe: stilno nevtralno zaporedje v takih dvojčičnih zvezah je zaporedje prislova *blizu* pred *daleč* in ne obratno, *blizu* ima kot najtipičnejšo sopojavnico *daleč*; to pomeni, da je v primerjavi s prislovom *daleč* povezovalnostno zelo omejen. Ker je torej *daleč* povezovalnostno širši, je dominanten v tem paru oz. s tem samo statistično potrdimo trditev, da je nezaznamovan člen tega protipomenskega para.

4 Frazemi s pomenom ‘blizu’ in ‘daleč’

Pri predstavitvi teh skupin frazemov se je smiselno opreti na konstitutivne prvine prostorskih odnosov, ki jih vključuje teorija semantičnih lokalizacij, osredotočena na mesto (določljivo s ključno zaimensko vprašalnico *kje?* in glagolom nahajati) in smer (določljivo s vprašalnici *kam?*, *od kod?*, *do kod?* in glagolom premikati). Kot ugotavlja Piper (2001: 20–21), obstajajo trije obvezni elementi lokalizacije. V avtorjevem navedenem primeru (*Pismo je v škatli*) nastopajo: (a) objekt lokalizacije (*pismo*), (b) lokalizator (*škatla*) kot sredstvo lokalizacije in konkretizator njunega medsebojnega odnosa je predlog (*v*) kot (c) orientir, ki določa notranjost lokalizatorja (*notranjost škatle*).

Glede na povedano, nas bo v frazeološki izrazitvi prostorskega pomena *blizu* in *daleč* zanimala sestavinska zapolnitev lokalizatorja.

4.1 Frazemi s pomenom ‘blizu’

V tej skupini frazemov se pomen ‘blizu’ izraža tako, da v vlogi lokalizatorjev eksplicitno ali implicitno nastopajo posamezni deli človekovega telesa oz. je lokalizator redko nesomatski.

- a) Bljžina je z deli telesa izražena eksplicitno:⁶ *ne izpustiti koga izpred oči* ‘neprestano imeti koga blizu sebe’, *smrt miga komu pred očmi* ‘smrt je blizu’, *imeti kaj (tik) pred nosom* ‘imeti zelo blizu’, *uiti komu kaj pred nosom* ‘uiti, ko je bilo že zelo blizu’, *biti, imeti kaj pri roki* ‘biti blizu, na primernem mestu’, *biti kaj na dosegu roke* ‘biti zelo blizu’, *biti komu*

6 Slovarsko frazeološko gradivo je podano v slovarski obliki, kvalifikatorji so opuščeni.

za *ritjo* ‘biti zelo blizu koga/česa’, *biti komu za petami*.⁷ Pri tem lahko opazimo, da prevladujejo primeri, kjer so lokalizatorji deli glave (*oči, nos*), nato tudi trupa (*roka, noga, zadnjica*). Predloga *izpred, pred* izražata nahajanje spredaj, pred telesom, položaj za telesom izraža predlog *za*, medtem ko predlog *pri* kaže na položaj ob telesu.

Predložne zveze *pred nosom, na dosegu roke, za petami, za ritjo* izražajo manjšo razdaljo od telesa, določeno z razsežnostjo telesnega dela, nasprotno pa zveza *izpred oči* izraža večjo razdaljo, določeno z vidnim poljem.

- b) Bližina je z deli telesa izražena implicitno: *biti kaj oddaljeno za iztegljaj* ‘biti zelo blizu’, *nasmihati se komu kaj* ‘biti kaj zelo blizu’, *imeti samo pet korakov do česa* ‘biti nekaj zelo blizu’, *korak je do česa* ‘kaj je blizu’. Deli telesa so tukaj izraženi posredno, saj so vključeni kot razločevalno-pomenski semi v denotativnem pomenu leksema, npr.: *iztegljaj – roka, smeh – usta, korak – noga*.
- c) Bližina je izražena nesomatsko z drugo fizično (*za vogalom*)⁸ ali socialno izkušnjo (*biti sosed koga/česa*).

4.2 Frazemi s pomenom ‘daleč’

Pri frazemih s pomenom ‘daleč’ v primerjavi s pomenom ‘blizu’ glede na gradivo SSKJ² opazamo obratno sliko: somatizmi so redkejši, namesto njih pa pogosteje nastopajo fizično- in družbenogeografski lokalizatorji.

- (a) Oddaljenost je z deli telesa izražena eksplicitno: *biti kaj od rok* ‘biti na oddaljenem, neprimernem mestu’, *kakor daleč sega oko* ‘precej daleč’, *izginiti izpred oči* ‘oddaljiti se’, *čigava roka je dolga* ‘čigava moč, oblast sega daleč’, *iti okrog riti v žep* ‘iti daleč po ovinkih do cilja’.
- (b) Oddaljenost je izražena z geografskimi pojmi s področja geomorfologije, ki so pogosto determinirani še s t. i. pravljíčnim ali ljudskim številom devet (Germ 2003): *biti za deveto goro* ‘biti zelo daleč’, *iti čez devet gora in devet voda* ‘iti zelo daleč’.⁹ Kot nakazuje že zadnji primer, pa

7 Frazem z varianto *rit* navaja tudi Kržišnik (2014: 378) in eksplicira prostorski pomen, ki je v Kebrovi (2011: 689, 809) razlagi impliciran ‘hoditi tesno za kom, zasledovati, nadzorovati ga’. Prostorsko bližino zagotovo tudi implicirajo še drugi frazemi (Kržišnik 2014: 378–379): *biti kot rit in srajca, z ramo ob rami, prsi ob prsi, iz oči v oči, na štiri oči, imeti na očeh koga oz. biti na očeh komu*.

8 Gigafida, npr.: *Zakaj bi hodili v daljne kraje, če pa vas sreča čaka za vogalom?* Zveza za vogalom je sicer zelo pogosta (1972 pojavitev), vendar v večini prevladujejo nefrazeološki pomeni.

9 Prim. tudi *deveta vas/španska vas* ‘kar je popolnoma neznano’, *dober glas seže v deveto vas* (SSF: 1021).

sta pogosto združena glede na višinsko točko zemeljskega površja nasprotna pojava: *čez hrib in dol*, *čez hrib in plan* 'daleč naokoli', *priti čez hribe in doline* 'priti od daleč', *pozdrav čez hribe in doline* 'pozdrav daleč, v oddaljen kraj'. Prednostno je razvrščena sestavina, ki je glede na višinsko točko višja.

Poseben primer sta predstavi o nedefiniranem, oddaljenem prostoru skozi človekovo izkustvo o nedostopnem bivališču živali: *kraj, kjer ti lisica lahko noč vošči* 'samoten, odmaknjen kraj, zlasti blizu gozda' in *ogniti se česa, koga v velikem krogu, kolobarju, loku*, ki izrablja geometrijske pojme.

- (c) Oddaljenost je izražena z družbenogeografskimi pojmi, povezanimi z upravnimi in naselbinskimi enotami: *čez devet fara* 'zelo daleč', ki so okrepjene še z ljudskim številom sedem ali devet (Germ 2003): *iz sedmih fara* 'od vsepovsod, od daleč', *v devetih vaseh ni takega dekleta* 'daleč naokoli ga ni', preg. *dober glas seže v deveto vas* 'kar je dobro, je daleč naokrog znano'. Korpus Gigafida za prve tri slovarske zglede ne ponuja pojavitev. Raba stilno zaznamovane množinske oblike rodilnika *fará* nakazuje, da je raba vsaj pri teh dveh zvrstno vezana na umetnostna besedila.
- (č) Oddaljenost je lahko izražena z astronomske perspektive (*kot da je kdo, kaj na drugem planetu* 'zelo daleč in zato drugačen', *biti kaj na koncu sveta* 'zelo daleč'), ta pa se nato razširi tudi v imaginarni religiozni prostor (*biti že bogve kje* 'biti že daleč' in *biti bogu za hrbtom* 'biti zelo daleč').

5 Sklep

Prislova *blizu* in *daleč* vstopata v medleksemsko protipomensko razmerje, ki se pa redko prenaša v frazeološke strukture (prim. *biti pri roki*, *biti od rok*). V protipomenskem razmerju je dominantni člen *daleč* in v danem primeru kažeta obratno sorazmernost: *daleč* ima večji frazeološki potencial, a manj tvorjenk (*nedaleč*, *zdaleč*, *predaleč*), medtem ko ima *blizu* manjši frazeološki potencial, a več tvorjenk (Stramljič 2004: 132–133).

Prislova sicer lahko nastopata kot sestavini frazemov vsak zase in tudi skupaj, a frazeološko zanimivejši so primeri, ko je njun pomen izražen z drugimi besedami. Pomen prislova *blizu* se izraža najpogosteje s somatizmi, orientacijska točka je človekovo telo in razmeščenost posameznih telesnih delov na njem. Nasprotno pa se pomen prislova *daleč* izraža pogosteje s fizično- in družbenogeografskimi pojmi, orientacijska točka je človekov položaj v tako danem fizičnem ali socialno ustvarjenem prostoru.

S stališča proksemike drugobesedni frazeološki ustrezniki bližino definirajo z razdaljami, ki določajo intimni (*pred nosom*) ali osebni prostor (*na dosegu roke*); oddaljenost pa s prvinami, ki kažejo socialni (*iz sedmih fara*), vesoljski (*kot na drugem planetu*) ali imaginarni religiozni prostor (*bogu za hrbtom*).

Majhna oz. večja razdalja je s kognitivne perspektive lahko abstraktna in relativna, zato jo frazeološke strukture antropocentrično konkretizirajo z izmerljivimi razmerji med deli človeškega telesa ali z neizmerljivimi razmerji v vesoljskem ali duhovnem prostoru. To perspektivo pa potrjuje tudi pragmatični vidik, saj prislova *blizu* in *daleč* pripadata skupini eksoforičnih deiktičnih sredstev, ki imajo svoje deiktično središče v tvorcu.

Viri in literatura

- GERM, Tine, 2003: *Simbolika števil*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Gigafida = Korpus Gigafida. URL: <http://gigafida.net> (vpogled: maj 2015).
- KRŽIŠNIK, Erika, SMOLIČ, Marija, 1999: Metafore, v katerih živimo tukaj in zdaj. Erika Kržišnik (ur.). *35. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 61–83.
- KRŽIŠNIK, Erika, 2014: Izražanje prostora v slovenski frazeologiji. *Slavistična revija* 62/3. 375–384.
- MIKOLIČ, Vesna, 2007a: Modifikacijske podstave in argumentacijska struktura besedilnih vrst. *Slavistična revija* 55/1–2. 341–355.
- MIKOLIČ, Vesna, 2007b: Izrazi moči argumenta v turističnooglaševalskih besedilih. Irena Orel (ur.): *Razvoj slovenskega strokovnega jezika* (Obdobja, Metode in zvrsti, 24). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 153–161.
- PIPER, Predrag, 2001: *Jezik i prostor*. Beograd: Biblioteka XX. vek.
- SSF = Keber, Janez, 2011: *Slovar slovenskih frazemov*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- SSKJ² = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja. 2014. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- STRAMLJIČ BREZNIK, Irena, 2004: *Besednodružinski slovar slovenskega jezika. Poskusni zvezek za iztočnice na B*. Maribor: Založba Zora.
- TABAKOWSKA, Elżbieta, 2005: *Gramatika i predočavanje. Uvod u kognitivnu lingvistiku*. Prevod in priredba Mateusz-Milan Stanojević, Barbara Kryžan-Stanojević. Zagreb: FF press.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1996: Dvojčiči in podobne frazeološke zgradbe v slovenščini. *Slavistična revija* 44/3. 269–278.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje: govorica slovarja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.